

Scivias – Ken de wegen

HILDEGARD VAN BINGEN

Scivias
Ken de wegen

DEEL II

Vertaling en inleiding MIEKE KOCK-RADEMAKERS
Editie Latijnse tekst A. FÜHRKÖTTER en A. CARLEVARIS

Hilversum
Verloren
2015

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm, Stichting Charema Fonds voor Geschiedenis en Kunst, J.E. Jurriaanse Stichting, Stichting Sormani Fonds, Studiegroep Hildegard van Bingen, België, Abdij Koningsoord, Curatorium-OSB-OCSO-O. Cist. Nederland-Vlaanderen, Missionarissen van Mill Hill, Onze Lieve Vrouwe Abdij, Sint Adelbertusabdij, Sint-Catharinadal en Sint Willibrordsabdij.

Met dank aan Uitgeverij Brepols voor de toestemming tot overname van de kritische editie van de Latijnse tekst van de hand van A. Führkötter en A. Carlevaris en de miniaturen.

Afbeelding op het omslag: miniatuur bij *Scivias*, II.1.

ISBN 978-90-8704-484-8

© Uitgeverij Brepols: editie van de Latijnse tekst en de miniaturen
© 2015 Mieke Kock-Rademakers & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Typografie: Rombus, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Inhoud

Woord vooraf	7
I Hildegards leven en werken	8
1 Hildegards leerjaren (1098-1151)	8
2 Rijping, lichamelijke en geestelijke strijd, loutering (1151-1163)	11
3 <i>Sister of Wisdom</i> , de kluis der Mysteriën ontsloten (1163-1179)	12
4 Samenvatting	13
II <i>Liber Scivias</i>, een leerweg van Godswege	15
1 Hildegard, <i>indocta</i> in wereldlijke en monastieke zin	15
2 <i>Scivias</i> I: Hildegard <i>indocta</i>	16
<i>Opbouw van Scivias I</i>	16
<i>Scivias I als pelgrimstocht</i>	20
3 <i>Scivias</i> II: Hildegard <i>interius docta</i>	20
<i>Opbouw van Scivias II</i>	20
<i>Scivias II van pelgrimstocht naar kruistocht, op weg naar een eeuwig Jeruzalem</i>	24
4 <i>Scivias</i> III: Hildegard <i>docta</i>	25
5 <i>Liber Scivias</i> : denkweg te voet, <i>rite de passage</i> , opgang naar God	26
III <i>Ad fontem</i>	28
1 De kracht van de spreektaal	28
2 De kracht van de beeldtaal	30
3 Handschriften en miniaturen	30
<i>Scivias</i> II	
Latijnse tekst en vertaling	31
Inhoudsopgave van de visioenen <i>Scivias</i> deel II	442
Beknopte bibliografie	451

Woord vooraf

Dit boek bevat een vertaling van het tweede deel van de trilogie *Liber Scivias* ('Het Boek *Scivias*'). Hildegard van Bingen (1098-1179) beschrijft hierin de visioenen die zij ontving. Ze begon eraan in haar drieënveertigste levensjaar en werkte er tien jaar lang aan door. Zij schreef *Scivias* onder meer om haar kloosterzusters geestelijke spijs te verschaffen.

Hildegard was niet alleen kloosterling, mystiek theoloog, systeemdenker en schrijver met een heel eigen toon, zij beschikte ook over een encyclopedische kennis op natuur- en geneeskundig terrein. Haar uitzonderlijk muzikaal talent kunnen wij ook nu nog ervaren bij het beluisteren van haar geestelijke liederen, met name het zang- en mysteriespel *Ordo Virtutum*, waarin de muziek de gemoedsbewegingen van de ziel verklankt. En bij dit alles was Hildegard begiftigd met een groot organisatorisch en strategisch vermogen en zich zeer bewust van haar vrouw-zijn.

Liber Scivias vormt het eerste en meest befaamde werk van haar omvangrijk oeuvre. De titel bevat een dwingende opdracht: 'Ken de Wegen des Heren'.¹ En in die zin is haar eerste werk te beschouwen als een leerweg, een pelgrimstocht van de ziel en een *rite de passage*. Die leerweg is opgebouwd volgens de middeleeuwse monastieke lees- en leefwijze van de *lectio divina*, met de opeenvolgende stadia van *lectio*, *ruminatio* en *sapientia*.²

Maar *Scivias* is ook te lezen als Hildegards autobiografie. Ze beschrijft haar persoonlijke wordingsgeschiedenis onder leiding van God en betreft de lezer ondertussen in de vele maatschappelijke en geestelijke ontwikkelingen van de twaalfde eeuw. Haar natuur- en geneeskundige geschriften, haar uitgebreide correspondentie met vorsten en kerkleiders, haar preekreizen, die zij tot op hoge leeftijd ondernam, laten zien hoe ze actief inspeelde op de vraagstukken van haar tijd, hoe ze naast haar mystiek-theologische geschriften – of juist daardoor – wist te handelen en kan worden gerekend tot de invloedrijkste vrouwen van die periode. Daarom is haar werk tevens een belangrijke bron voor de ideeëngeschiedenis van de twaalfde eeuw.

1 *Sci-vias Domini* ('Ken de Wegen des Heren'). Vgl. ook Ps. 25: '*Vias tuas Domine notas fac mihi, et semitas tuas edoce me*' ('Maak uw wegen, Heer, mij bekend, en onderricht mij uw paden').

2 Resp. 'lezing', 'herkauwing' oftewel 'innerlijke spijsvertering', 'smakende wijsheid'. De *lectio divina* voltrekt zich letterlijk 'gaandeweg' en 'aan den lijve', ingebed als ze is in het kloosterritme van *ora et labora*.

In 2012 werd Hildegard van Bingen eerst officieel heiligverklaard en later datzelfde jaar ook benoemd tot *doctor ecclesiae*, de vierde vrouw die deze eer te beurt viel.³

Hildegard werd op haar leerweg geleid door de visioenen die zij ontving en Gods uitleg daarvan. Daarom bevat deze uitgave naast de geannoteerde vertaling ook de Latijnse brontekst en de daarbij behorende miniaturen, zodat de lezer in staat wordt gesteld de diepgang en mystieke zeggingskracht van *Scivias* ‘gaandeweg’ te ervaren.

Mieke Kock-Rademakers
classicus en filosoof

³ In de inleiding die nu volgt, wordt een zeer beknopt beeld gegeven van het veelzijdige leven van Hildegard. Voor een uitvoerigere bespreking van haar leven en werken tegen de achtergrond van de twaalfde-eeuwse ontwikkelingen, verwijs ik naar de inleiding bij mijn vertaling van deel I van *Scivias*.

I Hildegards leven en werken

Hildegard van Bingen werd geboren in 1098, aan de vooravond van een nieuwe tijd. In dat jaar werd tijdens de eerste kruistocht Antiochië veroverd, ontstond er een hervormingsgezinde benedictijnse beweging met haar wortels in Cîteaux, die in de loop van de twaalfde eeuw zou uitgroeien tot de Orde van de Cisterciënzers, en moest Hendrik IV in de strijdbare paus Urbanus II zijn meerdere erkennen. Deze drie gebeurtenissen zijn de voorboden van de ingrijpende ontwikkelingen in de twaalfde eeuw op politiek, wetenschappelijk, sociaaleconomisch en religieus gebied.

Ze brachten de gelovige in tweestrijd: kiezen voor aardse of hemelse macht, het leven stellen in dienst van de wereld of in dienst van de geest, zich voegen naar de behoeften van het lichaam of de aandacht richten op het welzijn van de ziel, kiezen voor de verlokkingen van de duivel (Gods eeuwige rivaal) of zich richten op het hemelse heil. Want de mens, als enige van Gods schepsels in het bezit van de vrije wil (*liberum arbitrium*), is vrij om te kiezen en dus feilbaar.

In al deze kwesties nam Hildegard stelling, stelde ze zich strijdvaardig op als in een persoonlijke kruistocht met in het banier *Deus lo vult*. Want, aldus Hildegard, God zelf reikt in haar visioenen de dilemma's aan, maakt ze aanschouwelijk (*visio*) en legt ze uit in de daaropvolgende lezing (*lectio*). God zelf geeft het antwoord: Hij wijst de weg.

I Hildegards leerjaren (1098-1151)

Hildegard introduceert zichzelf *in medias res* in de aanhef van *Scivias*: 'Het Boek "Ken de Wegen" van een *eenvoudig* mens begint'.¹ Op dat moment (1141) leidde zij nog een verborgen leven. Als meisje van adellijke afkomst, geboren in Bernersheim, werd ze als tiende kind al vroeg door haar ouders opgedragen aan God en bestemd voor het klooster. Op achtjarige leeftijd verliet ze haar ouderlijk huis om samen met Jutta van Sponheim te worden onderricht door een vrome weduwe. Toen ze veertien jaar was, trad ze samen met Jutta in in het klooster van de Disibodenberg. Als kluizenares (*inclusa*) viel ze op door haar vrome leefwijze, maar ze stond in de schaduw van de streng ascetische Jutta die al vroeg heilig werd verklaard. Na Jutta's dood volgde Hildegard haar op als leermeesteres (*magistra*)

1 *Incipit Liber Scivias simplicis hominis.*

van de kleine vrouwengemeenschap bij het grote mannenklooster.

Zoals Hildegard in de *Pro-testificatio* van *Scivias* I vermeldt, begon ze pas op latere leeftijd haar visioenen op te tekenen. Ze kreeg ze al op jonge leeftijd, maar hield ze voor zich, totdat ze plotseling van God de opdracht ontving ze op schrift te stellen. De eerste miniatuur van *Scivias* I toont haar gezeten in een kleine kloostercel,² de voeten rustend op een voetenbankje, terwijl de heilige Geest bij haar binnenstroomt in vurige tongen, als was het Pinksteren. Aldus werd Hildegard door God, die zich presenteerde als haar enige Leermeester, gemachtigd om van Zijn Woord te getuigen.

Toch voelde ze zich nog onzeker en ze wendde zich daarom in een brief tot Bernardus van Clairvaux, de grote geestelijke hervormer van haar tijd. Ze beschreef de wijze waarop ze visioenen ontving en vroeg hem wat te doen. Bernardus' antwoord was summier: ze moest zo verder gaan. Ondertussen verbreidde Hildegards faam zich al zo, dat paus Eugenius III op de Synode van Trier een gedeelte van *Scivias* onder ogen kreeg en er in zijn bijzijn enige passages uit werden voorgelezen. Bij die gelegenheid verklaarde Eugenius III openlijk dat Hildegard haar zienersgave van God ontving.³ Ze was nu ze pauselijk 'goedgekeurd'.

Zo had Hildegard een vrijbrief om voortaan met gezag te kunnen spreken. Ze startte een uitgebreide correspondentie met leken, kloosterlingen, abten, zielzorgers, kerkvorsten en wereldlijke vorsten, zoals Frederik Barbarossa, en zelfs met de paus, als plaatsvervanger van Christus. In haar brieven voer ze uit als een oudtestamentische profeet tegen misstanden, machtswellust, verwaarlozing van zielzorg of blindheid voor het ware, goddelijke gezag, maar gaf tegelijk goede adviezen, terwijl ze altijd weer wees op Gods barmhartigheid. Ze baseerde zich in die brieven op haar status als zieneres, want steeds was het God die tot haar sprak en haar toonde wat de juiste keuze was. Zichzelf noemde ze, tot het eind van haar leven 'een arm wezentje' en 'ongeleerd' (*paupercula, indocta*).

In 1151 werd *Scivias*, Hildegards eigen leergang, voltooid en betrok ze samen met haar monialen het zelfgebouwde klooster op de Rupertsberg te Bingen. De plechtige inzegening werd het jaar daarna gevierd met een loflied op de Heilige Rupertus, waarvan de aanhef luidt 'O Jeruzalem', want de Rupertsberg was voor haar een thuisplaats. De laatste jaren op de Disibodenberg had Hildegard namelijk ervaren als een ware pelgrimstocht, 'een tocht door de woestijn'.⁴

In datzelfde jaar werd *Ordo Virtutum* opgevoerd, over de strijd van de ziel met de duivel.⁵ Een strijd die de ziel met behulp van de deugden overwint, waarna ze aankomt in het eeuwig Jeruzalem. Dit was voor Hildegard en haar medezusters de

2 Hier wordt ze nog afgebeeld in haar verborgen leven, 'ingemetseld' als kluizenares.

3 Bij deze episode worden vraagtekens gezet. De Synode van Trier vond plaats in 1147-1148. In die tijd schreef Hildegard ook een brief (*ep.* 39) aan Odo van Soissons in verband met de dialecticastrijd. De vraag was: is *divinitas* (goddelijkheid) een loze term (vgl. de nominalisten) of veronderstelt *divinitas* 'een goddelijke aanwezigheid' (vgl. de realisten, onder wie Hildegard).

4 Haar relatie met Kuno, abt van de Disibodenberg, was niet bepaald rooskleurig te noemen, ook al was zij vanwege haar faam voor het klooster een geweldige trekpleister.

5 Sc. I, 4 (over de 'pelgrimstocht' van de ziel) is in zijn dramatische toonzetting, aanschouwelijke beeld- en klanktaal al een voorafschaduwung van Sc. III, 13 en *Ordo Virtutum*.

bekroning van de leerweg die ze samen hadden meegemaakt. Hildegards muziek werd later gebundeld in *Symphonia Harmoniae Caelestium Revelationum* ('Samenklank van de Gelijkluidendheid van Hemelse Openbaringen').

2 Rijping, lichamelijke en geestelijke strijd, loutering (1151-1163)

Hildegard was nu 'heer en meester' in haar eigen klooster te Bingen en voor de dagelijkse gang van zaken niet meer afhankelijk van de Disibodenberg, ofschoon ze nog wel onder het gezag van Kuno viel. Hij was haar abt, Hildegard was enkel *magistra*. Veel steun had zij van Volmar, haar geestelijke leidsman, biechtvader en secretaris. Haar geliefde medezuster Richardis van Stade werd tegen de zin van Hildegard abdis in Bassum. Toen Richardis terug wilde keren, stierf zij plotseling. Dat was voor Hildegard een zware slag.⁶ In 1158 restitueerde Kuno's opvolger, abt Hellinger, het aan Hildegard toekomende bezit en legde de zelfstandigheid van haar klooster vast.

Scivias werd al snel beschouwd als een hoogst belangrijk werk en van alle kanten kwamen verzoeken om over een afschrift van *Scivias* te mogen beschikken. Ook werd Hildegard door de Roomse keizer Frederik Barbarossa (1152-1190) uitgenodigd om hem op de Palts in Ingelheim te bezoeken, want hij had gehoord van haar profetische gaven. Ze onderhield goede betrekkingen met andere kloosters en met de aartsbisschoppen van Trier, Keulen en natuurlijk Mainz,⁷ mede dankzij de strategische ligging van de Rupertsberg, want goed bereikbaar langs (water)wegen in alle richtingen. Het klooster werd voor velen een toevluchtsoord, voor hulpbehoevenden zowel in lichamelijke als in geestelijke zin. De zusters beschouwden hun klooster als werkplaats (*officina*) en heilsgebouw (*aedificium salvationis*), 'heelkundig' in velerlei opzicht, voorland van *Civitas Dei* ('de stad Gods').

Hildegard schreef in deze periode twee werken gericht op de dagelijkse praktijk en op de (natuurkundige) verschijnselen om haar heen: *Causae et Curae* ('Grondoorzaken en Behandelingen')⁸ én *Physica*, samengevat onder de titel *Liber Subtilitatum*. *Physica* gaat over de natuurverschijnselen, de vier elementen, mineralen, gesteenten, metalen enzovoort, alles als onderdeel van Gods schepping. Zien wij de schepping als instrument dat ons ten dienste staat (*organon*), dan is het van belang dit samenstel te begrijpen naar analogie van een goddelijk model en te leven in samenhang daarmee.⁹ En zien wij beide werken als vorm van heling, dan past ook muziek in deze opzet. Voor Hildegard was geestelijke muziek verbonden met de kosmos (*mundus*), dus niet *instrumentalis*, niet *humana*, maar *mundana*, louter bezielde

6 Ze noemt Volmar *sym-mista*, 'mede-ingewijd in de mysteriën'. Hildegard verwijst naar Volmar en Richardis in het begin van *Scivias*. Zij waren getuigen van haar eerste pogingen om de visioenen op schrift te stellen.

7 Het klooster van de Disibodenberg ressorteerde onder het aartsbisdom van Mainz.

8 Ook nu nog wordt dit werk over natuurgeneeswijze en geneeskrachtige kruiden bestudeerd en toegepast.

9 Zoals in Plato's *Timaeus* de *Dèmiourgos* (God als ambachtsman) de kosmos ontwerpt naar een goddelijk model (*paradeigma*), volgens een goddelijke noemer, wetmatigheid (*Logos*). Hij toont hoe ook het kleinste deeltje van Zijn schepping met het geheel in samenhang is, naar goedheid, schoonheid, doelmatigheid, rechtmatigheid en liefde.

klank in een goddelijk geheimschrift, één met de kosmische harmonie, adem tot God.

In 1158 begon Hildegard aan haar tweede mystiek-theologisch werk, *Liber Vitae Meritorum* ('Boek van de verdiensten des levens'. Dit boek is niet zozeer 'zoete en zachte spijs', maar eerder stevige kost. In een dramatische setting brengt Hildegard vijftig ondeugden ten tonele, uitvergroot, wanstaltig, gedegeneerd als gemankeerde deugden, karikaturaal in hun realisme, zoals in het werk van Jeroen Bosch. Zagen we in de *Ordo Virtutum* ('Rei der Deugden') een *tableau de la troupe* van deugden als goddelijke strijdkrachten, nu zien we de duivel met (in) al zijn trawanten de revue passeren met al hun listen en lagen. Maar gelukkig is de redding nabij. Komt de mens, strijdperk van de rivaliteit tussen God en de duivel, tot inzicht, krijgt hij oog voor Gods goedheid, betoont hij berouw, dan is God barmhartig en schenkt Hij vergeving, want God is rechtvaardig. Als 'boeteboek' geeft *Liber Vitae Meritorum* een boeiende inkijk in het middeleeuwse zielenleven.

Ook trok zij in deze roerige tijd, waarin de strijd tussen de wereldlijke macht en de paus in alle hevigheid was losgebarsten en ketterse bewegingen de kop opstaken, er als een apostel op uit. Ze reisde onder andere via de Rijn naar Keulen om daar, op verzoek van de clerus, tegen de ketteren te preken (1163) en schreef vermanende brieven en verhandelingen, waarin ze geen blad voor de mond nam. Zo bekritiseerde zij bijvoorbeeld Frederik Barbarossa vanwege diens benoeming van Victor IV (1159-1164), tegenpaus van Alexander III.

Maar intussen kampt ze ook met ziekte: in de aanhef van *Liber Vitae Meritorum* schrijft ze over haar slechte gezondheidstoestand en haar langdurig ziekbed gedurende de jaren 1158-1161. Ook haar *Vita* en brieven maken hier melding van

3 *Sister of Wisdom, de kluis der Mysteriën ontsloten (1163-1179)*

In 1165 stichtte Hildegard aan de overkant van de Rijn een tweede klooster, in Eibingen, voor meisjes van eenvoudiger afkomst.¹⁰ In het voetspoor van de profeten en zieners van het Oude Testament voer ze weer uit tegen wereldlijke vorsten, kerkvorsten, abten en leken die blind waren voor de inhoud van hun opdracht: luisteren naar Gods woord. In haar brieven, reizen en handelingen manifesteerde ze zich als apostel. Volgens haar *Vita* genas ze zieken en dreef ze duivels uit. Als diplomaat van de paus, maar ook als kruisridder (*miles Christi*), trok ze ten strijde tegen ketteren, afvalligen van de enige en ware kerk. Tegelijk was ze *magistra* in haar eigen klooster en ging haar monialen voor in de *lectio divina*,¹¹ terwijl ze maagdelijkheid aan kloosterlingen en clerici, leden van het mystiek lichaam van Christus, voorhield als hoogste goed. Zo verbond zij de oudtestamentische traditie zinvol aan het Nieuwe Testament, dat hier op aarde zijn voltooiing vindt in het kerkelijk lichaam. En in deze lijn schreef ze tot slot, als kerkgeleerde, een *sum-*

¹⁰ Dit is niet helemaal zeker. Begin twintigste eeuw is het klooster, verwoest in 1632, opnieuw opgebouwd.

¹¹ Aan de *lectio* werd een groot deel van de dag besteed. Van 6.00-9.00 uur (vastentijd), 10.00-12.00 uur (Paas-tijd), van 13.00-14.30 uur (naar verkiezing). En tijdens de *lectio* (lezing hardop), bij de maaltijd (*Reg. Ben. XLVIII*).

ma theologiae, dat heel Gods heilsplan in een monumentale opbouw bevat: *Liber Divinorum Operum* ('Het Boek der Goddelijke Werken'), haar derde visioenenboek. Het vormt de bekroning van haar mystiek-theologische werk.

Dit boek behandelt onder andere de Drie-eenheid, Gods onbaatzuchtige liefde (*caritas*) die alles omspant (deel I) en de zes scheppingsdagen, waarin de intrinsieke samenhang van alles, tot het kleinste toe, wordt getoond volgens een goddelijk model (deel II). Ten slotte (deel III) komen de stad Gods, haar bouw en mystieke betekenis, vanaf de eerste dag tot aan de eindtijd (de zevende dag), aan de orde. Het kostte haar moeite om dit boek tot stand te brengen, omdat haar trouwe medewerker Volmar in 1173 overleed. Na een poos kreeg ze steun van Godfried, monnik van de Disibodenberg (†1176), die ook een gedeelte van haar *Vita* schreef.

Aan het eind van haar leven, in 1178, kreeg Hildegard te maken met een lastige kwestie. Zij had toegestaan dat een persoon, aanvankelijk geëxcommuniceerd, op het terrein van haar klooster werd begraven nadat hij had gebiecht. De prelaten van Mainz vaardigden hierop een interdict uit over haar en haar klooster. Zo mochten er bijvoorbeeld geen liederen meer worden gezongen. Dit was de aanleiding voor Hildegards imposante tekst over de geestelijke kracht van muziek. Haar verweer werd uiteindelijk geaccepteerd en het interdict opgeheven.

Ze schreef in deze tijd nog een ander bijzonder document: een brief aan haar nieuwe vertrouweling, en latere secretaris, Wibert van Gembloers (ca. 1124-1213) over de manier waarop ze haar visioenen ontvangt: *De modo visionis suae*. Deze beschrijving komt overeen met wat zij in haar eerste visioenen ook al had geschreven: ze is weliswaar ongeleerd maar, dankzij God wordt alles haar op wonderse wijze duidelijk. Het is God die haar de wegen doet kennen, niet wereldlijke wijsheid.¹²

Overeenkomstig haar eigen voorspelling stierf ze in 1179, begeleid door wonderlijke verschijnselen. Ze werd al spoedig als heilige en wonderdoener vereerd en de Rupertsberg ontwikkelde zich tot een pelgrimsoord. Al vóór haar dood was men aan haar *Vita* begonnen, in de hoop dat zij snel zou worden gecanoniseerd.¹³ Die hoop bleek ijdel, wellicht omdat het verzoek tot heiligverklaring onvoldoende was onderbouwd. Bovendien kwamen er in de periode na Hildegard steeds strengere criteria, bang als men was voor 'wildgroei'. In 2012 is Hildegard alsnog heilig verklaard.

4 Samenvatting

In het voorafgaande zagen we hoezeer Hildegards leven met haar werk is verweven, dit alles volgens het voortschrijdend inzicht van de *lectio divina*. In haar

¹² 'In het visioen heb ik ook gezien wat het eerste boek van mijn visioenen zou worden genoemd, aangezien het [boek] door de weg van het licht is geopenbaard en niet op grond van een andere leer [*alia doctrina*].' In die zin beschouwde ze zich als *theodidaktos*, 'enkel door God onderricht'. Vgl. Woord vooraf n. 1.

¹³ Haar *Vita* en haar brieven ondergingen een tweede, soms verfraaiende redactie. Dit in verband met een mogelijke heiligverklaring. Waarschijnlijk gebeurde dit onder regie van Hildegard zelf. Als argument voor het niet doorgaan hiervan wordt ook aangevoerd dat Hildegards mystieke, monastieke denkwijze niet meer paste in de nieuwe tijd, gekenmerkt door de strenge logica van Aristoteles, onderricht in kathedraalscholen en aan universiteiten.

verborgen leven ontving ze visioenen, maar die hield ze voor zich, want ze beschouwde zichzelf als arm, bang en ongeleerd, en was vol besef van haar kleinheid (*paupercula*). Toch, of juist daarom, koos God haar uit om Zijn woord te ontvangen, als *magistra* van haar kleine kloostergemeenschap, verbonden aan de Disbodenberg. Terwijl God haar voorging als *Magister*, ging zij haar kloosterlingen voor in de monastieke lees- en leefwijze van de *lectio divina*, in al haar werken als leidraad te herkennen.

Haar werk overziend kan *Scivias* worden beschouwd als leergang (*lectio*) en vormen *Liber Subtilitatum* en *Liber Vitae Meritorum* een toets voor de praktijk van ‘het leven’ om zichzelf en de eigen onvolkomenheden aan den lijve te onderkennen en lichamelijk en geestelijk ‘op te schonen’ (*ruminatio*), zodat men ten slotte ‘verdient’ mystiek te worden ingewijd in *Liber Divinorum Operum* (‘Het Boek van Goddelijke Werken’), *sapientia* in de hoogste zin.¹⁴ Deze opbouw is ook in ieder van haar mystiek-theologische werken afzonderlijk te herkennen.¹⁵

Vat men, analoog hieraan, *lectio divina* op als ‘lezing van Gods Woord’, dan wordt de Proloog van het Johannesevangelie bewaarheid: ‘In den beginne was het Woord (*lectio*) en het Woord is vleesgeworden (*ruminatio*) en Het heeft onder ons gewoond (*sapientia*)’. Dit verwijst naar de werkzaamheid van achtereenvolgens God de Vader, God de Zoon en de heilige Geest.

Antwoorden op de vragen van haar tijd gaf Hildegard in haar geschriften, haar reizen, haar brieven, haar handelingen, haar wording. Ze nam stelling in de investituurstrijd, ondernam een persoonlijke kruistocht, koos voor innerlijk verwerkte goddelijke wijsheid in plaats van de dorre wijsheid (*ariditas*) van de kathedraalscholen.¹⁶ Ze trad op tegen de ketterijen, streed voor kloosterhervorming, was in haar mystiek hoogst persoonlijk en voegde zich niet naar wereldlijke, maar naar goddelijke hiërarchie. En haar antwoord ten aanzien van de eindtijd was altijd Gods barmhartigheid, Zijn alles overheersende goedheid, die bestaat uit hoop, geloof en liefde.

Aldus zien we Hildegard in verschillende gedaantes: als kluizenares, als profeet en ziener van het Oude Testament, als Maria die Gods boodschap ontving, als nieuwtestamentisch apostel, geïnspireerd door het Pinkstervuur (Heilige Geest), vervolgens als kloosterling, kerkgeleerde en diplomaat van de paus. Zo wist ze het Oude Testament organisch aan het Nieuwe Testament, en vervolgens aan de Kerk (*Ecclesia*) en de kloosterlijke staat te verbinden.

14 Hildegard wist de *theōria* van haar mystiek-theologisch werken organisch te verbinden aan de *praxis* van het dagelijks leven. Tegelijk betoont ze zich een systeemdenker waar ze blijk geeft van haar metafysisch (*Scivias* en *Liber Divinorum Operum*), fysisch (*Liber Subtilitatum*) en ethisch inzicht (*Liber Vitae Meritorum*), dit alles samenvoegend, met behulp van kenleer, in één groot verband: Gods heilsplan.

15 Vgl. *Scivias*: van pelgrimstocht naar kruistocht, tot opgang naar het eeuwig Jeruzalem.

16 *A-riditas*, ‘dorheid’ vs. *vi-riditas*, ‘groene groeikracht’. Vgl. Aristoteles: *sterēsis*, ‘onvruchtbaarheid vs. *enantiōsis*, ‘tegendeel’. Van *ariditas* kan men komen tot *viriditas*, via ‘omslag’ (*metabolē*) die ‘wording’ (*genesis*) mogelijk maakt.